

Az állam és a protestantizmus III. Károly alatt¹⁾.

A XVIII. században a magyarság és a protestantizmus történelmét egyenlőképpen a teljes kimerültség állapota jellemzi. Nemzetünk a megelőző három-négy embernyomon, amikor a törökkel s a némettel egyszerre kellett viaskodnia, területe épségét s alkotmánya érvényét védenie, annyi vért és erőt vesztett, hogy az utolsó szabadságharc hullámgyűrűinek elsímulta után természeti szükség gyanánt következett be az álomszerű elzsibbadás, a lelki energia elernyedése. A szakadatlan harc közepette az ország egész területének lélekszáma mintegy harmadfél millióra apadt le s ennek is jó része a nemzeti eszmények iránt érzéketlen idegen nyelvű és erkölcsű lakosokból állt. A nemzetben annyi feltámadás tanulságaképpen lassanként gyökeret vert az a meggyőződés, hogy amint területét nem bírta Zrínyi Miklós útmutatása szerint pusztán saját erejéből, a dinasztijával szövetséges népek segédcapatai nélkül a félhold igája alól felszabadítani, felkelései is haszontalan erőfeszítések s eredményt csak az európai államok hatalmi egyensúlyának kedvező alakulásától várhat.

A több százados életű Habsburg-ház, mely nemcsak az osztrák tartományokból merítette erejét, hanem a római szent birodalom, Spanyolország, Nápoly, a lengyel republika s időnként a nyugati protestáns hatalmak rokonszenvére, segítségére is támaszkodhatott, oly erős volt, hogy kudarcot vallott vele szemben minden elszakadást célzó nemzeti törekvés. Egyetlen nemzedék sem bírja elszakítani azt a köteléket, mely hazánkat és nemzetünket egy nagyobb egység, a Habsburg-családi monarchia alkotó és kiegészítő részévé teszi. A nemzet — erőtelen volta keserű tudatában — belenyugszik abba, hogy önálló állami célok helyett európai és dinasztikus érdekek szolgálatában érvényesítse tehetéseit. Alkalmazkodik a viszonyok kérlelhetetlen kényszeréhez. A nemesség azt a veszteséget, amit a nagy hajótörésben politikai téren szenvedett, némiképpen pótolja társadalmi és gazdasági kiáltásainak kiaknázásával. A királlyal szemben alázatos és meg-

¹⁾ Mutató az Athenaeum kiadásában megjelenő Magyar Prot. Egyház-történetből.

hunyászkodó, — a kiváltságtalanok ezreivel szemben zsarnok, csupa gőg és telhetetlen kapzsiság. Ez magyarázza meg, hogy a közszabadság s Magyarország különállása ez időszakon által alig-alig szerez új s hathatós biztosítékokat, míg a rendiség érdekeit egész sor törvény, hitlevél és királyi ígéret, eskű védi.

A protestantizmusnak, mely a XVII. század nemzeti törekvéseinek szárnyakat adott, még szomorúbb sors jutott osztályrészlül. Elmondhatni, hogy a dinasztia és udvar haragját, büntető karját a szabadságharcok félelmeiért legnagyobbrészt, majdnem kizárólag, a különben is gyámolításra szoruló protestáns egyházak viselték. Annyi idő távolságán át úgy tetszik, mintha a XVIII. század egész élete nem volna egyéb, mint szakadatlan bünhödés a XVII. századért. A helyzetet fölöttébb súlyosbítja, hogy az egykori harcostárs, a katolikus magyar is üldözővé válik, aki eretneksanyargatással enyhíti elégedetlenségét, lelke titkolt bosszúságát. A nagy családok, a melyek valaha fáklyatartói voltak az evangéliumi világosságnak, amelyek tagjai az ország főméltóságait viselték, benn ültek a királyi tanácsban, — részint kihaltak, elszegényedtek, részint a katolikus egyházba tértek. Nádorválasztáskor alig-alig lehetett találni protestáns főurat a törvényszerű kijelölés végett. Tekintélyük árnyéktekintély, gazdagságuk koldusmód a régi origarchákra emlékeztető római katolikus Pálffyak, Károlyiak, Esterházyak, Erdődyek, Batthiányiak mellett. Kisbirtokú Zayak, Radvánszkyak, Rádayak, Kenesseyek, Vayak, Hellenbachok lépnek a Thurzók, Illésházyak, Rákóczyak örökébe, olyanok, akik családi ügyekben maguk sem igen élhetnek a nagyurak pártfogása nélkül. A még jobbára protestáns köznemesség nem tudott országos jelentőségű vezért találni, akiben bizhatna, akinek nevét zászlóul használhatná. Ilyen módon sem országgyűlési mozgalomnak nem lett sikere, sem panaszaiknak fogantaja. Senki sem tartott tőlük s ennél fogva nem is keresték kedvöket. Az 1681-iki országgyűlés, ahol a többség helyhez kötötte és a földesúri jog hangsúlyozásával megbénította a protestáns vallásszabadságot, nyilvánvalóvá tette a protestáns ellenzék elhanyaglását. E gyengülés annyival inkább szembeötlik, mert mindössze 35 év telt el a protestáns vallási érdekeket biztosító linci békekötés óta. Egy emberöltő alatt akkorát változott a nemzet közszelleme. Sajat vívmányát, küzdelme dicsőségét is megrongálta, csak hogy a vallási gyűlölség éhét elverje. Ugyanazon évtizedben történt a nantesi edictum visszavonása is, mely valóságos átok- és csapásözönt bocsátott Franciaországra. Ez időtől fogva a francia és magyar protestáns egyház történelme majdnem ugyanazon mederben folyik tova. Az elnyomásnak ugyanazon eszközeit használják velök szemben s ugyanaz az idő hozza meg számukra a felszabadulás hajnalhasadását is.

Rákóczi Ferenc szabadságharca idejében, mely a vallásügyi sérelmeket is a legteljesebb igazságszeretetet és méltányosság alap-

ján akarta orvosolni, fellélekzett az agyonüldözött protestantizmus. A szatmári béke után azonban újra megszállta a szíveket az aggodalom. A majthényi sikről hazaszéledt kurucok érezték, hogy a győzelmes párt nem elégszik meg azzal, hogy a nyolc esztendőös nemzeti mozgalom elszenderült, hanem megtorlást követel. Az Esterházyak, Csákyak, Illésházyak készségesen segédkeztek volna a megbékélt pártosok zaklatásában. Pálffy Jánosra és Károlyi Sándorra, a két szemben álló fél bizalmi emberére hárult az a hivatás, hogy a szatmári kötés erejét megóvja s a boszúvágyók hevét, indulatát mérsékelje. Tanácsukon indult Eleonóra császárné is, I. Lipót özvegye, aki lecsendesült országot akart átadni fiának, Károlynak. Egyik-másik vérmes udvarpárti azt kezdte feszegetni, hogy a békekötés érvénytelen, mert magyar törvények szerint a király távollétében a nádort illeti a felségjogok gyakorlása s így a békekötés is. Károly, az új király, bár jogilag elismerte a magyar álláspont törvényszerűségét, tanácsosabbnak tartotta, ha nem elfogult pártembert választ helyettesül, aminő Esterházy nádor volt, hanem ideiglenesen anyjára bizza az ügyek intézését. Május 26-án megerősítette a kurucokkal kötött egyességet s ezzel a pacifikáció dönthetetlen érvényűvé lett. Pálffy és Károlyi diadalt aratott a kapzsi nádor, kancellár és ítélőmesterek cselszövései felett, akik már előre örültek a sok jószágkobzásnak, hűtlenségi pörnek¹⁾. Kihirdette az országgyűlést s eléje utalta az összes sérelmeket.

Károlyt a magyarság megoszlott lélekkel várta haza Spanyolországból, ahol V. Károly és II. Fülöp trónjáért harcolt a franciák és Bourbon Fülöp (V.) ellen. A protestánsok nem tudtak iránta fölmelegedni. Cserey Mihály, aki saját korának felfogását tükrözi *Históriájában*, azt írja róla²⁾, hogy „ebben a császársban minden virtus megvagyon, csak szintén mivel már tiz esztendőtlől fogva Hispániában neveltetett, azoknak baromi zelusokat és a reformata religio ellen való gyűlölséget felette imbibálta és a jesuiták tanácsán jár, ahonnan, hanem ha Isten csodálatos gondviseléséből akadályt vet elejekben, nem remélhetünk egyebet persekuciónál“. Az aggodalomnak és gyanúnak volt is alapja. Károly volt Lipótnak kedvesebbik fia; tőle jóval többet várt, mint az érzelgősségre hajló Józseftől, aki az elsőszülöttség jogán atyja koronáit örökölte. Még gyermekkorában elvitték a madridi udvarba, hogy ott öregedő nagybátyja előtt spanyol királlyá nevelődjék. A családi hagyomány, a szertartásokban kedvét lelő spanyol udvari környezet lelkébe oltotta azt a hitet, hogy a királyi hatalom feltétlensége isteni rendelésen alapszik s az alattvalók részéről oly hódolat illeti meg, mint Istennek helyettesét vagy megbizottját. A spa-

¹⁾ Károlyi Sándor önéletírása 100. és 104–105. lap.

²⁾ Ujabb Nemzeti Könyvtár, I. folyam. 463–464. lap.

nyolok valahányszor közeledtek színe elé, üdvözölték vagy kérdésére válaszoltak, mindig térdre ereszkedtek¹⁾).

Ez az imádásszerű hódolat, amelyben spanyol hívei részesítették, egészen elkényeztette az ifjú fejedelmet, s a tiszteletnek valamivel kisebb mértéke utóbb már érzékenyen sértette. Szolgái megalázkodás volt a legegzenesebb út szívéhez s e gyengéjét ugyancsak felhasználták haszonleső, tényérváltó udvari emberek, míg az érdemesebbje, a saját értékét ismerő, maga munkáját becsülő miniszter vagy tanácsos átallt ilyen fogáshoz nyúlni. Vele is megtörtént akárhányszor, mint a legtöbb hatalmára féltékeny uralkodóval, hogy fontos ügyekben inkább hitt a léha, hajlongani tudó udvari had körmönfont hizelgő beszédének, mint a nyers formába öltözött bölcs tanácsnak. Spanyol és nápolyi tanácsosai, Romeo, Stella, Perlas valenciai érsek, akik személyes szolgálattal meg tudták nyerni, éltök fogytáig érezték bizalmát és szeretetét. Althan német gróf, aki a barcelónai udvarban tisztára elspanyolosodott, állt hozzá legközelebb. Egyszer életét mentette meg urának s azonfelül neje, az ingerlő szépségű spanyol nő (Pignatelli-Belrigardo hercegnő) erős szerelmet ébresztett Károlyban, amelynek lángja azután sem hamvadt ki, hogy elvette Erzsébet braunschweig-wolfenbütteli hercegnőt, akit az európai udvarokban széltire „Szép Lizának“ hívtak. Althant magát s összes atyafiságát elhalmozta kegyeivel. 1721-ben 100.000 forint értékű adományban részesíti, amiből 70.000 forint értéket magyar korona-uradalmak tesznek ki. E gyengéi mellett azonban voltak királyi érényei is.

A spanyol örökösödési háború alatt nagy állhatatosságot tanusított; ha csapások érték, csüggedés nélkül várta és munkálta a jobb jövőt. A hozzá hű kataloniai és arragoniai nép lelkesedése, áldozatkészsége és ragaszkodása megtanította őt arra, hogy ne kicsinyelje azt az erkölcsi erőt, mely a tömegek érzésében rejlik s tisztelettel berzéljen ábrándjaikról. Ifjúságának legfogékonyabb esztendeit távol töltötte s így nem szívárgott be lelkébe a bécsi udvarnak magyargyűlölete. Az egész magyar kérdést az abszolút uralom rideg, de objektív elvi álláspontjáról nézte s elhatározásait nem sugallták érzelmi rugók. Első rendeletei azt mutatják, hogy őszintén törekszik a magyarság rokonszenvének megnyerésére, hogy a nyugalmat ne fegyver és erőszak, hanem a nemzet megelégedése biztosítsa. Károlyi Sándor a neki írt levél és beszélgetések alapján az egész országban elhirdette, hogy jó király lesz s alatta a magyarságot nem nyomja el a bécsi miniszterium. Cserey szerint, akinek aggodalmaskodó sorait fent idéztük, „a közhit kötelességtudó, munkakedvelő, igazságos ural-

¹⁾ Marczali H. A magyar nemzet története a szatmári békétől a bécsi kongresszusig. 18. l. Foscarini után.

kodónak tartotta, aki napi multságára alig szánt egy órányi időt. „Neki kártya, kocka, muzsika, vadászat, komédianézés, egyéb haszontalanság nem kell“¹⁾. Napjában kétszer-háromszor hallgatott misét, amint a családi hagyomány, a spanyol udvari cerimónia kívánta s a papok iránt nagy tiszteletet tanusított. Ahol csak tehette, kedvezett a katolikus egyháznak; lelkének dédelgetett álma volt a „regnum Marianum“, megvalósulása, de a nyílt erőszakot, az egyenes törvénysértést lehetőleg kerülte. A protestánsok iránt, amíg a külföldi protestáns hatalmakkal frigye föl nem bomlott, nem volt éppen elutasító ridegségű; de midőn a spanyol koronáról végképp le kellett mondania, s az a koalíció, mely eddig őt támogatta, a Habsburgok világuralmától való féltében ellene készülődött, erős katolikus egyházpolitikáját minden enyhítés nélkül érvényesítette. A protestánsok nem részesülhettek más jogokban, mint amít a törvény rideg betűje megengedett. A törvényt pedig az uralmon levő katolikus párt eszejárása és felfogása szerint magyarázta. Montesquieunek, aki 1729-ben Bécsben járt és a pozsonyi országgyűlésen is megfordult, szemébe ötlött, hogy a monarchiában nem uralkodnak a jezsuiták, de azért nincs lelki szabadság. És bár nem történtek oly kegyetlenségek, mint I. Lipót idejében, amelyek egész Európát megbotránkoztatták, — a protestantizmusnak III. Károly korszaka volt a legnehezebb ideje. Az állam és a római katolikus társadalom intézményekkel, törvényekkel akarta kipusztítani a gyűlölt eretnekséget. Régebben pártjukat fogta a törvény, szükség esetén a fegyveres fölkelés szolgáltatott nekik igazságot; most minden támasztól megfosztva, törvényektől kitagadva harcoltak nem az uralomért többé, hanem pusztán a fennmaradásért, hogy az evangelium világossága magyar földön végképp el ne oltassék. Egymás után érték egyházukat a legkiméletlenebb csapások; gazdasági, jogi és szellemi téreü támadták meg őket, hogy életerejük végképp elsorvadjon s elcsigázva, elnyomva végre észrevétlenül eltűnjenek a katolikus tengerben.

A protestáns egyházaknak az első nagy tusát az 1712/15-iki országgyűlésen kellett megvívniok. Már a koronázás előkészületei közt kitünt, hogy a protestánsokat pusztán megtűrik az országgyűlésen, s hogy nekik ártsanak, az okatlan szenvedély még a nemesség rendi jogain is rést ütött velök. Országgyűlési prédikátor hívását csak sok esre-hitre s a precedens esetek miatt, de nem a leikiismeret jogának tiszteletéből engedték meg nekik. A korona lehozásával megbízott deputációba az evangélikus vallású Okolicsányi Pált is beválasztották, de utóbb a nádor felszólította, hogy a megbizásról mondjon le vagy legalább ne vegyen részt a bi-

¹⁾ Cserey M. históriája. Ujabb Nemzeti Könyvtár. I. Folyam. 463. I. — Apja, I. Lipót, szenvedélyes kártyás volt, bár csak kis összegben játszott.

zottság munkájában. Okolicsányi a legközelebbi országos ülésen megyéjének panaszaképpen felhozta a rendek előtt a rajta esett sérelmet. Szavaira nagy zendülés támadt; össze-vissza kiabáltak: az bizony nem injuria, nagy dolgok vannak s ilyesmit meg sem kell hallgatni. Felállott erre Ráday Pál, a protestánsok egyik vezéralakja, később református főkurátor s a régi országgyűlések módja szerint, a „status evangelikus“ nevében kért szót. „A klerus táblája nagy ferverrel megzendüle és a zengő szók az egész házat bételek“. „Nincs evangelikus státus, ki tette státussá? Nincs ötödik státus. Bezzeg státus!“ s több ilyfajta kifakadással próbálták elriasztani Rádayt a felszólalástól¹⁾. Ez az eset nyilván mutatta, mit várhatnak a protestánsok az országgyűlés többségétől. Ráday, aki bécsi útjából visszatéret, a primást tájékozás végett szentkereszti kastélyában fölkereste, előra látta, hogy a „jövendő országgyűlésén, mely szeptemberben bizonyosan be fog állani, mely rettentő veszekedések és galibák tódulnak reájuk“²⁾.

A két álláspontot áthidalhatatlan ellentét választotta el egymástól. A papság az eddig adott engedményeket is sokalta s az egyház ellen való bűnnek bélyegezte. Sajtóban, gyűléseken, királyi tanácsban nyíltan hirdette, hogy a vallási egységben van az igazi egység s csupán róm. kath. ember lehet hűséges alattvaló; valamennyi eretnek tilkos pártütő. A nagytekéntélyű, de bátor Ráday Pált is üldözték azzal a gyanúval, hogy hűségesküje dacára Rákóczi-val levelez és a bujdosó fejedelem hazajövetelének útját egyengeti³⁾. Ártatlansága azonban kiderült s »aki vermet ásott a becsületes embernek, maga esett bele.« A kath. párt szemében a bécsi és linci békekötés törvénytelen, mert fegyverrel csikarták ki, mert protestáns többség cikkelyezte be s az 1681-iki törvény a végső határ, ameddig az ország a protestantizmus iránt való elnézésben és türelemben elmehet. E törvénynek is azt az értelmét fogadták el, amit a Lipót-féle explanációkban találni, amelyeket a protestáns közvélemény a Kollonits műhelyében készült hamisítványoknak tartott. A protestáns vallás előttük nem bevett vallás (religio recepta), hanem csak a béke kedvéért egy ideig még megtűrt vallás (propter bonum pacis adhuc tolerata). A papság eleve tiltakozott a protestánsoknak szánt engedmények ellen s felszólították a királyt, hogy az apostoli hitet az apostoli királyságban állítsa vissza régi jogaiba⁴⁾. A protestáns követek régi

¹⁾ Ez országgyűlésről rendkívül érdekes adatokat közöl Lányi Pál gömői evangelikus követ diariuma. Acta Diaetalia. Nemzeti Múzeum könyvtára. Történelmi Tár 1903. és 1904.

²⁾ Ráday Pál levele 1714. június 7. Közli Zoványi Jenő. Magyar Prot. Egyháztört. Adattár. I. 5—8. lapon.

³⁾ Négyesy László: Ráday Pál munkái. 32. l.

⁴⁾ Ribini: Memorabilia Augustanae confessionis in regno Hungariae II. 518—521. l.

történelmi jogaik alapján álltak és sérelmeik gyökeres orvoslását, a »*restitutio in integrumot*«¹⁾ óhajtották. Azonban érezték, hogy a rosszindulatú többséggel szemben aligha győzhetnek és beérték volna a kevesebbrel is, csakhogy a jövőre békés fejlődést valamilyen biztosítsák. A királyhoz fordultak, hivatkoztak arra, hogy ha az országgyűlésen nem is, de az országban még övék a többség s felsorolták sérelmeiket; elpanaszolták, hogy az óhitűek, anabaptisták, zsidók nyugalmasabb életet élnek s üldözőik a vallási versengés szításával csak az ország erejét gyengítik. A válasz soká késett. Egy év múlva ismételték a folyamodványt Erzsébet királynénál, aki protestánsnak született s akitől ennél fogva némi pártfogást reméltek. 1714. április 28-án végre megjelent a várva várt kir. rendelet, azonban nagy csalódást hozott a folyamodókra. Tartalma ismétlése I. József 1710-iki novemberi rezolúciójának, mely a forradalmi idők vallásügyi változásait érvényteleneknek nyilvánította, s mindent az 1703. évi állapotba helyezte vissza. Megrójjá az »akatholikusokat«, hogy az 1681. és 1687. évi törvény ellenére több helyütt folytatják a nyilvános vallásgyakorlatot, a nem *articularis* helyeken, nemesi házakban istentiszteletet tartanak, prédikátort, mestert hívnak; az *articularis* helyeken papjaikat királyi engedély nélkül szaporítják; tanítóik bebarangolják a szomszéd falvakat s apasztják a plébánosok jövedelmét; a törvényes ünnepeket, ahogy az eszerek jelentéseiből látni, meg nem tartják, ádventben, böjtből házosodnak s általában a királyi türelemmel visszaélnék. Megint tehát az ágostai s helvét hitvallású alattvalókat, hogy szigorúan alkalmazkodjanak a törvényekhez, az eddig kiadott rendeletekhez, különben példás szigorúsággal fogja az engedetleneket büntetni. Ilyen módon az uralkodó, a nemzeti közérdek képviselője, a legfőbb bíró nyíltan és határozottan a hatalmaskodók pártjára állt, velők szinte azonosult. A protestánsoknak érezniük kell, hogy a trónhoz hasztalan folyamodni többé; amit egyházuk megalázása és elnyomása gyanánt panaszkodtak, azt a remélhető legkedvezőbb állapot mértékéül jelölte meg a királyi rendelet. Az utolsó betűig bevált, amit a primás az országgyűlés kezdetén jövendőlt Ráday Pálnak: »nem hiszi, hogy ő Felsőége felforgassa, amelyek az atyja regimenje alatt lettenek«¹⁾).

Az országgyűlés szintén a kir. rendelet csapásán indult s tulajdonképen a meglévő sérelmes állapotot iktatta be a törvénykönyvbe. Az 1715. évi XXX. törvénycikk még az explanációkat is törvényesítette, amelyeknek eddig az evang. egyházak csak kényszerűségből engedelmességek, de folyton-folyvást tiltakoztak ellenük. Igazában a király álláspontját fejezi ki, mert a rendek hosszas szenvedélyes viták után sem tudtak megegyezni, s mint annyiszor később, az uralkodót kérték föl bíról. A törvény szerint »Ő Felsőége

¹⁾ Ráday levele Zoványi idézett közleménye u. o.

kegyelmesen elhatározta, hogy az 1681. és 1687. évi törvényeket az eddig kijelentett igazi értelmükben még fenntartja. Amennyiben pedig időközben nem hajtottak végre, vagy mind a két rész vétett volna ellene, azt törvényesen rendelt királyi biztosok vizsgálják meg, s Felségének tegyenek jelentést s jóváhagyásának megnyerése után intézzék el oly módon, hogy a törvényes állapot, a törvények igazi értelme a királyi magyarázatok szerint állíttassék helyre és tartassék fenn. Ha ez elintézését valamennyi ágostai vagy helvét hitvallású egyén sérelmesnek tartja, a sérelem orvoslása végett a maga nevében, de sőt hasam a közösség nevében folyamodjék a királyi felséghez. Eszerint továbbra is érvényben marad az 1687. évi XXIII. t.-c., mely a protestánsoktól a kapcsolt részekben megtagadja a birtoklás jogát, érvényben maradnak egyes városoknak, hatóságoknak a protestánsokat kizáró határozatai és kiváltságai. A legfontosabb része az abszolút kormányrendszerek elvének megfelelően a szolidaritás, az érdekközösség megtörése. A protestáns egyházak összefogva is gyengék voltak a királyi hatalommal, a főpapság s a tetszésén járó országgyűlés akarataival szemben. Az 1715-iki törvény ezt a protestáns közösséget, mely némi erőt adott a panaszkodónak, egyszerűen eltörli s az egyes embert a maga sérelmével és igazságával kiszolgáltatja az elnyomók aránytalanul nagy hatalmának. A másik fontos pont a vallásügynek a királyi felségjogok közé való utalása. A kath párt örömet hozzájárult az elintézésnek ezen módjához, mert hiszeu lényegében a törvény az egyik s pedig hatalmasabb pártfél fejét tette meg birónak; joggal várhatta tőle, hogy nem dönt saját anyja, a róm. kath. egyház ellen. A protestánsok kénytelen kelletlen szintén belenyugodtak, mert a király jóindulatától, igazságszeretetétől, kormányzói bölcsességétől, valamint a kölföldi protestáns uralkodók befolyásáól inkább várhattak egy kis kiméletet, mint a rendektől, akiknek lelkében izzott a vallási gyűlölet.

Az 1722-iki országgyűlésen némileg enyhült az udvar és országgyűlés hangulata. A trónöröklés fontos államjogi kérdése hátraszorított minden más ügyet, sőt a király, hogy a leányág igényének elismerése minél simábban s egyértelműleg történjék, a protestánsoknak egy két rendeletben igazat adott. Az 1728-iki országgyűlés azonban ismét a régi nyomra tért vissza. A katolikus párt, hogy a protestánsok kezéből a vármegyékben és városokban a hatalmat kicsavarja, az ellentállást lehetetlenné tegye, a protestánsoktól pusztán felekezetük címén meg akarta tagadni a polgári jogokat, így a tisztviselés jogát is. Mivel új törvény alkotása akadályokba ütközött volna, legjobbnak látták, ha felújítják a Hármas-könyv ősrégi esküformuláját, amelyben a boldográgos szűz és Istennek minden szentjei is előfordulnak. Világos, hogy az országgyűlési többség a protestánsokat nehéz lelkiismereti kérdés igája alá vetette; e határozatával. Vagy megtagadják a hitvallásukkal ellenkező eskü letételét s ez esetben a törvénytábla büntetésen

kívül elvesztik hivatalukat s a vele járó hatalmat átengedik ellenségeiknek, vagy pedig vallásos meggyőződésüket alárendelik a hivatalviselésnek s ez esetben mintegy meghódolnak a róm. kath. egyház és papság uralma előtt, ellenségeiket szinte felbátorítják újabb és újabb támadásokra, megalázásokra. A kérdés akkor merült föl, amidőn az országgyűlés vége felé a porták kiigazítása végett alakított bizottságba az evangélikus Sembery Sámuel és a református Katona Pált is beválasztották. Az eskü letételét mind a ketten megtagadták, azzal a megokolással, hogy hitvallásukba ütközik. A rendek másokat választottak s kimondották, hogy így bánnak mindenkivel, aki a törvényes eskütételtől vonakodik. A protestánsok az ügyet, mivel vallási érdek fűződik hozzá, a megelőző országgyűlések határozatai szerint a király elé akarják terjeszteni, hogy a reá ruházott jognál fogva oldja meg a kérdést. Nem a lelkiismeret ősz emberi jogára hivatkoznak, azt ez az elfogult gyűlöletlihegő tábor nem értené meg, hanem a koronás király tekintélyébe fogóznak s ott keresnek ideiglenes védelmet. A küzdelem vége előttök sem lehetett kétséges; az udvar helyeselte a célt, az akatholikusoknak minden közhivatalból való kizárását, következőleg az eszközöktől sem fog visszariadni. Azonban tusa nélkül nem engedhették át a csatatért s csupán az kecsgettette őket pillanatnyi sikerrel, ha a felségjogokkal azonosítják vallásbeli sérelmüket. Zsitkovszky, akkortájt híres jogtudós, kereken kijelentette, hogy az országgyűlés sérti a király jogait; e mondásán a papság annyira felindult, hogy rágalmazónak kiáltották ki. Másnap Zsitkovszky kijelentette, hogy sérteni nem akart s az ingerültség mintha lecsillapult volna. Azonban a kath. párt minden áron diadalmaskodni akart, a kir. biztosokat, Kinskyt és Nesselrodet igyekezett rávenni, hogy az ellenszögölőket kir. rendelettel kényszerítsék eskütételre. Azonban a pártzenvedély hullámai oly magasra csapkodtak már, hogy nem győzték türelemmel várni az uralkodó határozatát. Ördögh György turóci és Szentpétery András borsódi követet az országgyűlés törvényszéke megidézte. A követek a kir. biztosokhoz fordultak oltalomért s a biztosok intették a rendeket, ne ítéljenek ő Felsége döntése előtt. Erdődy Gábor gróf egri püspök, az egész mozgalom vezére, szenvedélyes beszédével meggátolja pártjának engedékenységét; kimondják a perbefogást, ha a követek meg nem hajolnak. Ördögh is Szentpétery is ragaszkodik ahhoz, hogy csak az Atyára, Fiúra és Szentlélekre esküszik. Miután nyilatkozatukat írásban is beadták, távozásra szólítják fel őket hitsorsosaikkal egyben. A protestánsok küldöik, a megyék jogaira s a királyi menedéklevélre hivatkozva ellene szegülnek. Végre, hogy az esetleges testi bántalmat kikerüljék s magukat is, az országgyűlést is e szégyentől megmentsék, fölkelnek helyökről. Esterházy József gróf azt indítványozza, ítéljék el őket a Hármaskönyv utasítása szerint 16 márkányi, azaz 64 forintnyi pénzbüntetésre. Az egri püspök, Berényi Tamás gróf csatlakozik az indítványozóhoz. Már-már

ellenmondás nélkül érvényesül a törvényesség álarca alá rejtőzött erőszak, amidőn felszólalt Jeszenák Pál, a kor leghíresebb ügyvédje, aki a szavojai herceg képében ült a karok és rendek tábláján. Evangélikus ember, de nagytudományú, kipróbált becsületessége miatt megbizójának teljes bizalmát bírja. Véleménye szerint az országgyűlés nem határozhat addig, míg a királyi döntés, amelyet maga kívánt, le nem érkezik. Szava nyomán siketítő zaj támad a teremben. Az egri püspök magából kikelve kiáltott közbe: »A Boldogságos szűz sértőinek védelmére nem kaphatott megbízást Jeszenák a nagy, kegyes, hős Jenő hercegtől.« Jeszenák bátran, rendületlen nyugalommal vágott vissza: »Nekem felhatalmazásom van a királyi Felség jogainak védelmére és az ország javainak előmozdítására és azért felelek ő Fenségének.« Felszólalása azonban mit sem használt, az ítéletet a bűnösökre kimondották és fejenként 64 forintnyi pénzbírságban elmarasztalták. Megokolás: hogy eskütagadó eljárásukkal késleltetik a conscriptiót, ami az országnak legfontosabb érdeke. Ördögh és Szentpétery azonban az ítélet ellen fellebezést jelent be a királyi felséghez. Újabb vita-tárgy. Vajjon lehet-e az országgyűlés ítéletét fellebezni, mikor a jóval alacsonyabb rangú hétszemélyes tábla ítélete is jogerős ítélet? Erdődy György kamarai elnök a fellebbezés lehetőségét védi, mert királyi jogról van szó. A többség azonban végrehajtást sürget. Nádasdy Tamás katonákért megy, hogy az engedetleneket rabságra vesse. Esterházy József azzal fenyegetőzik, hogy börtönben szenvednek el, ha csak az ítélet előtt meg nem hajolnak. A katonák láttára Ördögh jótállót nevez, társa azonban állhatatos marad. A tömeg haragját viharrá korbácsolja az a látvány, hogy egyetlen ember dacolni tud akaratával. Talján, Vasmegeye alispánja, már félig kirántja kardját az ellenszegülőre; Radics bácsi követ az ablakon akarja kidobni. Az általános zivajban egyre sűrűbben hangzik: Ki vele! nem becsületes emberek közé való! Végére Szentpétery is meghátrált s az ítéletnek eleget tett.

A győztes párt azonban nem elégedett meg diadalával. Ugyan-azt a vádat emelték Kenessey István veszprémi, Göntzy György krasznai és Dobay Péter középszolnoki követ ellen. Főképp Kenesseynek szerettek volna ártani, aki a dunántúli református egyházak fő vezető embere volt s a pesti commissióban is részt vett. Kenessey nem szált harcra szenvedélyes ellenfeleivel, hanem fölsietett Bécsbe Károlyhoz, előadta a tényállást és oltalmat kért. Meg is jelent egy rendelet, mely a per abbahagyását parancsolta meg. A túlzók, bár számuk apadt, most sem engedtek. Vádolták, ócsárolták Kenesseyt és társát Bohuszt (Pestmegeye követe), hogy nem követek, hanem ágensek, árulkodnak a rendekre és szígyen velük egy sorban ülni. A király azonban, a kit biztosai kimerítően tájékoztattak, ez alkalommal a kisebbség pártjára állt, az ítéletet s az egész peres eljárást megsemmisítette; megróttá a zajongókat és fenyegetőzőket, hogy hatáskörüket átlépték. A protestánsok diadala

azonban merőben formális diadal volt ; tárgyi tekintetben semmit ki nem vívtak, sőt a Carolina Resolutio az eskü kérdésében a katolikus álláspontot fogadta el¹⁾.

Károly nem tartott több országgyűlést s így a katolikus és protestáns párt álláspontja közt képződött természetes ellentét többször nem fajult ily mély szakadássá. 1715 és 1728 közt a harc az úgynevezett pesti commissióban folyt, amelyet a király javaslatára a vallásügyi sérelmek megvizsgálására és elintézésére küldött ki az országgyűlés. (1715: XXX. t-cikk.) A bizottság elnökévé gróf Koháry István országbíró, az udvar régi kipróbált hívét választották meg s tagjai között szép számmal voltak protestánsok is, így például Ráday Pál, Kenessey István, Okolicsányi Pál, Szirmay Miklós, Vay László, Hellenbach János báró, Révay Mihály báró, akik mind hitsorsosaik vezéremberei közé tartoztak. A számító és óvatos Révay utóbb a katolikus hitre térvén, helyét Zay Andrással töltötték be. Az elhalt és lemondott tagok helyére újak gyanánt Patay Sámuel, Zmeskál, Török István, Szirmay Tamás stb. kerültek. A bizottság éveken át nem tudott összeülni; a török háború lefoglalta a kormány és a nemzet figyelmét; a szavójai herceg fényes diadalai egy időre minden más ügyet kizártak a közérdeklődésből. Végre öt esztendő múlva, 1720 július 12-én, amikor a tagok harmadrésze elhalt, részint hivatalváltás következtében leköszönt, a köznyugalom és egység helyreállítása végett megparancsolta a király a bizottságnak, hogy november 1-én Budán kezdje meg működését. Az első ülést azonban mégis hónapok múltával, a következő esztendő március havában (márc. 3.) Pesten tartották. (Hosszú idő óta ekkor kezdett Pest ismét az ország egyik központja gyanánt szerepelni.) A protestáns urak, akikbe a királyi szándék bizalmat és reményt lehelt, örömmel gyülekeztek össze. Bizton hitték, hogy a bizottság minden sérelmükért elégtételt szolgáltat s az eredmény a letűnt idők minden szenvedését elfelejteti velők. Azonban már a tanácskozás kezdete kigyógyította őket ábrándjaikból. A bizottság megtagadta azt a kérésöket, hogy az ülések ideje alatt Pesten protestáns istentiszteletet tarthassanak, nyilván arra hivatkozva, hogy az országos bizottság nem sértheti meg Pest városa kiváltságlevelét. Azt remélték, hogy a felvilágosultabb katolikusok mellettök lesznek és nem állják el jogos kívánságaik teljesülésének útját, számítottak a királyi biztosok pártatlanságára, azonban meggyőződtek, hogy támasz nélkül, szövetségesek híján kell harcolniok jogaikért, törvényes szabadságukért. A protestánsok nagy, országos, elvi jelentőségű sérelmeiket akarták legelsőbb tárgyalatni, hogy a részletes panaszok elintézésére meg legyen a szükséges jogi alap

¹⁾ Az egész vitának részletes leírását adja Ribini id. művében. II. 204—216. l. Ugyanott található a királyi leirat hiteles szövege, Acsády Ádám veszprémi püspök, királyi kancellár ellenjegyzésével.

és kiinduló pont. A katolikusok szerint ez nem tartozik a bizottság hatáskörébe, mert az 1715. évi XXX. t.-c. a jogi alapot elegendőképpen tisztázta s pusztán csak annak megállapítására hivatott egybe, vajjon a protestánsok egyes panaszai az 1681. évi XXV—XVI., az 1687. évi XXI. t.-c., a végrehajtásukra kiadott királyi rendeletek szempontjából valóságos sérelmek-e, vagy pedig jogtalan követelések. Világos ennél fogva, hogy a két fél nem juthatott közös megegyezésre; a tanácskozás, a meggyőződések és okok kölcsönös feltárása, mérlegelése nem hogy enyhítette volna ellentétöket, sőt még inkább fokozta. A király végre látván a bizottság munkájának eredménytelenségét, június hóban, az aratást adva okul, egy időre elhalasztotta az üléseket. Augusztus hóban újabb halasztás történt, azonban, midőn a bizottság több hónapi szünet után Pozsonyban folytatta a tanácskozást, a küzdő felek épp oly hévvel és ingerültséggel csaptak össze. A megegyezésnek utolsó reménye is szertefoszlott. Rájöttek, hogy egymást meg nem győzhetik s az egész aktagarmadává nőtt munkálatokat fölterjesztették a király elé itélet és határozat végeit. A bizottság munkálkodása a vallásügyben tehát épp úgy zátonyon akadt, mint az országgyűlésé. Alkotmányjogi szempontból is nagyjelentőségű eset volt ez, mert a vallási gyűlölet féktelen lobogása miatt a királyi hatalom hatásköre egyre terjedt s éppen a nemzet felségét (szuverenitást) képviselő országgyűlés rovására.

A pesti és pozsonyi bizottság irományai fölöttébb érdekesek reánk nézve. Nem a replikák és duplikák éleselműsége, találó volta, a jogászai fogások miatt, hiszen sikerök nem volt, hanem azért, mert ezekben az irományokban találjuk meg a katolikus és protestáns párt álláspontjának tüzetes kifejtését. Itt látjuk, hogy mind a két fél vezérei nagy célok felé törnek s a részletkérdésekben itt-ott engedékenységre is hajlandók az elvi győzelem fejében. A protestánsok régi békekötésekre, kir. hitlevelekbe foglalt törvényekre alapították kivánságaikat.¹⁾ Mindegyik pont a lelkiismereti szabadság egy-egy megítámadhatatlan alkateleme.

1. Mindenki szabadon gyakorolhassa vallását az országban, akármilyen rendű, nemes, polgár vagy paraszt legyen; ebben senki ne háborgassa, papokat szabadon tarthasson.

2. Mindenki szabadon járhasson a nemes urak udvari templomába nagy messzeeső falvakba is istentiszteletre s ezért büntetés ne érje.

3. Senkit se kényszerítsenek hite változtatására; senkinek se

¹⁾ Marczali Henrik a Magyar Nemzet Tört. VIII. kötetében a vallásügyekről szólva azt vitatja, hogy a magyar törvényhozásnak joga van régebbi törvényeket megváltoztatni (bécsi és linci béke), még akkor is, ha az országgyűlés egy része ellentmond. Ámde e vallásügyi törvények elismertettek alapjogoknak, amelyek szerződésjellegűek, s a királyi hitlevelekbe is bejuttottak. A változtatás joga ily törvényeknél nem fektetlen és nem korlátlan.

vegyék el ily ok miatt birtokát, senkit meg ne fosszanak hivatalától vagy ne tegyék lehetetlenné elérését; ne kényszerítsék őket arra, hogy a katolikus plébánosoknak nagyobb stólát fizessenek, ne akadályozzák a temetők, harangok használatát.

4. Senkit ne helyezzenek vád alá, ne idézzenek káptalani törvényszék elé, amiért protestánsná lett, fogságra ne vessék, kárt ne szenvedjen.

5. A földesúri jog pusztán a testi vagy anyagi szolgálatra korlátoztassék; a lelkiismereten való uralkodás szűnjék meg; a földesúr ne foglalja el templomukat, ne akadályozza istentiszteletüket, ne fossza meg protestáns jobbját házától és telkétől.

6. Mindkét hitvallású evangélikusok szabadon választhassanak gyülekezeteik igazgatására szuperintendenseket, ezek jogukat függetlenül gyakorolják, egyházi ügyekben önállóan, a klerus befolyása nélkül járjanak el, látogassák gyülekezeteiket, tartsanak gyűléseket és zsinatokat. Házassági ügyekben legyen korlátlan törvénykezési joguk saját hitfeleik felett; a katolikus püspökök vizitációja protestáns egyházakban töröltessék el; azokra nézve, akik ily ok miatt kereset alatt állanak, a pert s ítéletet érvénytelenítsék; amennyiben kárt szenvedtek, a teljes megtérítéshez joguk legyen.

7. A protestáns papokat ne üldözzék el egyházukból, számukat ne apasszák; engedjék meg nekik a vegyes házaspárok összeadását s a vegyes párok gyermekeinek keresztelését.

8. Ne akadályozzák a protestáns könyvek behozatalát, a lefoglaltakat adják ki jogos tulajdonosaiknak; a tanulók külföldre járását ne gátolják.

9. Az elvett templomokat adják vissza.

10. Ne kényszerítsék őket hitvallásukkal ellenkező szertartásokra, körmenetekre, ünnepek megtartására s az ellenszegülőket ne sújtsák bírsággal.

11. Ne kívánják tőlük, hogy a hivatalos alkalommal vagy bármikor a Boldogságos Szűzre és Istennek minden szentjeire esküdjenek. Elégedjenek meg azzal, hogy a teljes Szentháromságra és a Felső iránt való hűségükre esküsznek.)

A felsorolt pontokból nyilvánvaló, hogy a protestáns urak megmaradtak a jogos védelem álláspontján. Minden pontot, mint régi, századon át gyakorolt jogot igazolni szentesített törvényekkel; amit kívánnak, az csak egyházuk létének törvényes biztosítója; az uralkodás, hódítás, terjeszkedés gondolata még álmukban is távol jár tőlük. Hiszen kisebbségben vannak és semmi szövetségesük nincsen. A katolikus rész álláspontja ellenben egy hatalmát érző, erejében bizakodó nagy párt gyors és kíméletlen végrehajtást követelő programmja, egyúttal a vallási

⁴⁾ Lampe, Hist. eccl. ref. 540. — Budai Ferencz és Ezsaiás.

türelmetlenség határozott hadizenete. Jogelvük az erő és a hatalom birtoka; törvényekre csak a protestánsok miatt hivatkoznak, hogy ellenvetéseiknek törvényes formája és alapja teljesen ne hiányozzék. Álláspontjuk tudományos igazolását az *Opusculum Theologicum* című könyv foglalja magában, amelyet a legtüzesebb és türelmetlenségéről hirhedt egri püspök, gróf Erdődy Gábor irattott, és saját tekintélyének védelme alá helyezett¹⁾. A munka főképp azt a tételt bizonyítja, hogy a világi hatóság, tehát az anyagi hatalom (király, város, földesúr) a hit és lelkiismeret kérdéseiben korlátlanul és felelősség nélkül intézkedik, ennél fogva az eretnekiség kiirtásának semmi törvényes, komoly akadályja nincsen. Az eretnekkel szemben az erőszak teljesen jogos fegyver. Aki meg nem hajol, bujdoszék ki (természetesen javai nélkül) az országból. A könyv írója előtt az igazi katolikus uralkodó eszménye II. Ferdinánd és XIV. Lajos, a lelkiismereti kényszer e két világhírű alkalmazója. „Sohasem szenvedett a keresztyén egyház annyit a pogányoktól és hitetlenektől, mint az eretnekektől“. Nyíltan hirdeti, hogy a legszelidebb fajta eretnekségben is benne rejlik a pártütés csirája és a nyugalom, béke csupán kiirtásuk arán lehetséges. Példa rá Csehország. Szakasztott ezen a nyomon jár a bizottság katolikus része. Fölterjesztésök első pontja szerint a birodalom nyugalma és a lakósok egyetértése a *vallás egységétől* függ. A vallás egysége a birodalom ereje, a vallások különbözősége a birodalom bomlása. „Semmi nem köti annyira a fejedelmhez a népek lelkét, mintha szívvel-lélekkel egy vallást követnek“. E programm ép oly határozott és követelő, mint XIV. Lajos korának egy elhíresült szálló igéje: „Egy király, egy törvény, egy hit“. E tan következése nem lehet más, mint az eretnekek kigyomlálása. Követelik minden vallásügyi törvény eltörlését, mint a nantesi edictummal történt. Mivel a király vallása feltétlenül s örök időkre szabályozza az alattvalók vallási meggyőződését, külön vallásügyi törvények fölöslegesek is, károsak is, mert a királyi hatalom akaratát korlátozzák. Ez az elvi alap, azonban legelfogultabb hivei is érzik, hogy a vallásügyi kérdéseket még sem lehet ebből a szempontból bírálni, hanem a törvények alapján. Így tehát hozzáláncolták magukat az 1671., 1687. évi törvényekhez, az explanációkhoz, éppen azon intézkedésekhez, amelyek ellen a protestantizmus menedéket keresett. Tárghalás közben ez alaphoz a katolikusok épp oly állhatatosan ragaszkodtak, mint a protestáns fél a maga pontozataihoz. Szóval a királyi akarat oldhatta csak meg hatalmi szóval a szövevényes kérdést.

¹⁾ *Opusculum Theologicum, in quo quaeritur: An et qualiter possit Princeps, magistratus, Dominus Catholicus inditione sua retinere Haereticos; vel contra poenis eos aut auxilio ad fidem Catholicam amplectendam cogere.* (Nagy-Szombat, a jezsuita akadémia betűivel. 1721).

A királyi döntésre tiz álló esztendeig vártak a protestánsok. Közben rakásra gyűlt a sok panasz és sérelem; orvoslásukat a kormány a folyton ígért vallási rendeletre háárította. Az erősebb katolikus tábor nem törődött a király időközi halasztó parancsaival, amelyek egyben-másban a protestánsok érdekeinek kedveztek. Végre 1731. március 21-én megjelent a történelmi jelentőségű *Carolina Resolutio*, amely II. József türelmi rendeletéig, tehát félszázadnál tovább egyetlen szabályozója és biztosítója a protestáns egyházaknak. Kedvezőtlen tartalmának híre előre kiszivárgott s Radvánszky János meg Vay Ábrahám kihallgatáson kérték a királyt, hogy a rendeletet változtassa meg, vagy egyáltalán ne adja ki. III. Károly minden remény nélkül bocsátotta el őket, megmaradt szándéka mellett. A rendelet tartalmát miniszteri konferencia állapította meg, amelyen a savoyai herceg elnökölt, s többnyire németek vettek részt; a magyar korona országainak csak egyetlen képviselője volt jelen, Batthyány Lajos gróf, alkancellár. A miniszterium majdnem az utolsó betűig magáévátette a főpapság s a katolikus bizottsági tagok álláspontját, úgy, hogy a rendelet — formáját nézve — nem egyéb, mint a protestáns sérelmeknek pontról pontra való megtagadása. Futólagos egybevetés is meggyőz ez állítás igazságáról.

Mindjárt az első pont halálos csapást mér a protestantizmusra és igazolja a templomfoglalók összes erőszakoskodásait. Különbséget tesz nyilvános és magán vallásgyakorlat közt; az előbbit — pusztán az articularis helyekre korlátozza, a magángyakorlatot az egész országban megengedi. Ez azonban nem állhat másból, mint vallásos könyvek olvasásából, s ott megjelenni a család tagjain kívül senkinek sem szabad. Az articularis helyeken a protestáns papok szabadon gyakorolhatják lelkipásztori jogaikat, úgy a helybeli, mint az odasereglett lakosoknak szolgálhatnak, de más falvakba nem mehetnek, legfőlebb, mint magán emberek. A becikkelyezett helyeken kívül élő protestánsok a plébánia egyházi hatósága alatt állanak s a szabályszerű stóla fejében annak szolgálatával kell élniök. Az articularis gyülekezetek a szükség szerint királyi engedély mellett gyarapíthatják a papok számát. A földesúr jogának sérthetetlenségét e rendelet is kimondja, csupán azzal korlátozza, hogy vallási tekintetben a király beleegyezése nélkül semmit se változtassanak, mert »a király a vallás védője«. Elrendeli, hogy mindkét felekezeten levő evangélikusok jelentsék be, hány egyházi elöljáróra, vagyis superintendensre van szükségük. Hatáskörüket azonban pusztán arra szorítja, hogy papjaik jó erkölcsére ügyeljenek s a rendetlenkedőket megintsék. Olyan erkölcsrendőrségi biztos-féle szerepet szánt nekik, mert a papokat kultusz, tanítás dolgában a katolikus esperések hatósága alá helyezte. Pereik foruma a szentszék. Vegyes házaspárok articularis és nem articularis helyen a plébános nyájához tartoznak; a katolikus ünnepek legalább külső és nyilvános megtartása, a céhek körmeneteiben

való részvétel az akatholikus lakosokra is kötelező. Az eskü dolgában a katolikus álláspontot fogadja el, csupán a tanúknak engedi meg az igazságszolgáltatás és közrend szempontjából az egyszerű esküt. Végül föl kell említenünk a hithagyásra, apostasiára szabott büntetést. Ez merőben újítás (VI pont), mert egyetlen törvény sem szól róla, tehát nem tartották tilalmas, bűnös dolognak. Először I. Lipót 1707-iki rendeletében fordul elő. Az apostasia még szigorúbb beszámítás alá esik, ha a vádlott protestánsnak született s így kettős valláscserében bűnös. A rendelet a megelőző vallási sérelmekre kölcsönös feledést borít, s így közvetve a római katolikus üldözők büntetlenségét mondja ki. A jövőre nézve pedig az 1715. évi XXX. t.-c. értelmében elrendeli, hogy aki sérelmet szenved, akár katolikus, akár protestáns, csak a maga nevében fordulhat panaszával a felséghez. Ilyen módon a vallásügy egyszerű közigazgatási dologgá süllyedt, amelyet a kormányközegek felelősség nélkül intéznek el. Az egyes protestáns, család vagy gyülekezet teljesen ki van szolgáltatva a hatóságok kényének.¹⁾

A protestáns egyház közjogi helyzete ennél mélyebbre már nem sülyedhetett. Törvény nem védi, csupán bizonytalan királyi kegyelem tartogatja. Mert nem szabad feledni, hogy az a csekély engedmény is, amit a rendelet kegyelmi morzsa gyanánt oda vet a protestánsok elé, csak ideiglenes, csak újabb intézkedésig érvényes. Tehát az ország gyűlésének példájára a király is megtagadta egyházukat, elkobozta jogaikat. Az abszolút védtelenség állapotában vannak és sorsuk enyhülése a véletlentől függ. A király, hogy mintegy betetőzze a rendek munkáját és hizelegjen gyengéiknek, haladéktalanul s ellenmondás nélkül szentesíti az 1723. évi IX. törvénycikket, mely az eretnekséget felség sértésnek nyilvánítja, s az 1722. évi II. törvénycikket, amelynek 7. §-a szerint az uralkodó csak katolikus vallású lehet. Ez a katholicizmus végleges diadalának és a protestantizmus teljes elbágyadásának élő emlékjele.

Annai csalódás után mégis csak a királyba vetették reményöket a protestánsok. Uralkodása elején kijelentette, hogy »mindenkivel aszerint fogunk bánni, aminő hűséget tanusít irántunk és felséges házunk iránt.« — elképzelhetetlen, hogy ezt az elvét, amelyre annyiszor hivatkozott, a protestánsokkal szemben megtagadja. A papság befolyásának, mint határozott jellemű, abszolút hatalomra törekvő uralkodó, nem engedhet nagyobb tért, mint amekkora a birodalom érdekével összefér. Bár Erdődy püspök restelkedés nélkül vallotta azt a meggyőződését, hogy »inkább legyen az ország pusztá, mintsem eretnekek lakják«, — Károly nem osztozott felfogásában.

¹⁾ A Resolutio szövegét közli Ribini Memorab. II. 249. s köv. lapokon. Ugyanő elbeszéli Radvánszky és Vay kihallgatását. A pesti és pozsonyi bizottság munkálatai a Nemzeti Múzeum latin kéziratgyűjteményében egész terjedelmükben megvannak.

Látta, hogy a törököktől visszahódított terület művelésében az üldözött protestánsok a legmunkásabbak, legkitartóbbak és birodalma egyik életerét metszené el, ha őket a nagyjelentőségű kultur munkától elzavarná. Némelykor, kivált ha a bölcs savoyai herceg hatott reá, határt szabott a klerus zabolálatlan üldöző dühének. Althan biboros, váci püspök, az uralkodó egyik kegyeltje, sokalta a Resolutioadta engedményeket és Pestmegye rendeineke gyűlése előtt tiltakozott ellene. Nyilatkozatából szikrázik a türelmetlenség és elbizakodott dőlly, a papuralom mindenhatóságának érzete. Kijelenti, hogy réműlettel s megdöbbenéssel olvasta a leiratot, amely az 1608. és 1681-iki törvényeken alapszik, amely ennél fogva sérti a katolikus hitet, a lelki üdvösséget, az apostoli szék jogait. A rendelet intézkedéseit hamisaknak, igazságtalanoknak nyilvánítja, amelyeknek katolikus hívő nem engedelmeskedhetik. Űgyét — űgymond — a pápa elé viszi, aki hit dolgában egyedül és csalatkohatatlanul ítélhet. E vakmerő ellenszegülést még sem nézhették el a rokona kedvéért becézgetett biborosnak sem. Királyi parancsra Pest megye széttépette a protestatiót, őt magát Bécsbe idézték királya elé számadásra; mivel a megjelenéssel késett, zár alá helyezték összes püspöki javadalmaikat. Erre meghajolt Althan s Károly, aki saját bátorságától szinte megijedt, visszahelyezte kegyeltjét a dűsjövedelmű püspökségbe. Ez adatból is látszik, hogy a királynak lett volna hatalma és módja a protestánsok megvédésére, ha a jóakaró szándék fölébredt volna benne. A rendi alkotmány formái, amelyek hajdan a királyi akaratot lenyűgözték, mindegyre jobban elértéktelenedtek, elvesztették tartalmukat s Magyarország közeledett a királyi kényuralom felé. Temérdek személyes érdek és vágy kielégítése függött a koronától: a becsvágy, ambició csak az udvar pártfogása rérén érvényesűlhetett, s tényleg III. Károly is, Mária Terézia is gazdasági kedvezményekkel, kitűntetéssel a magyar nemesség nagyobb részét lekötelezte a Habsburg háznak. Az ily módon megnyert urak sem nem tudtak, sem nem akartak igazi ellenzéket alkotni a birodalmi kormány központosító hatalmi törekvéseivel szemben. III. Károly 1730 óta egész 1740-ben elkövetkezett haláláig nem tartott országgyűlést és senki sem űtközött meg rajta, a megyék nem követelték. Azzal a hittel hagyhatta országait utódjára, hogy Magyarország is kormányozható a rendek hozzájárulása nélkül s okos politikával beolvasztható az osztrák birodalomba. E politikai iránynak győzelmes előrehaladását kétségtelenül észrevették a protestánsok s az volt főigyekezetűk, hogy hűségűkkel, áldozatkészséggel, szolgálataikkal, alattvalói engedelmességgel kivívják az uralkodó jóindulatát. Csak ily remélhették, hogy a Károly-féle rendelet végrehajtása közben folyamodásaikra itt-ott kedvező választ kapnak.

Kovács Sándor.